

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

ISSN 1303-5746

JOURNAL OF
FACULTY OF THEOLOGY
ISTANBUL UNIVERSITY

Sayı/Number: 33

Yıl/Year: 2015

Basım Yılı: 2016

ADLİ PSİKİYATRİNİN VERİLERİ IŞIĞINDA DİNİ SORUMLULUKLARA PSİKOLOJİK BAKIŞ

Ümit Horozcu*

Öz

Bu makalede kelim ve fıkhıdaki insana gücünün üzerinde yükün yüklenip yüklenememesi konusuna psikolojik bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Araştırma dörtlü bir sacayağı üzerine konumlandırılmıştır. Birincisi kulların güçlerinin yettiği ve yetmediği durumlara ilişkin sorumluluklarına dair kelimî ve fıkhî bakış; ikincisi psikolojik rahatsızlıkların ceza sorumluluğuna etkisi konusunda adli psikiyatrinin yaklaşımı; üçüncüsü psikodinamik, çevresel, biyolojik, genetik vb. faktörlerin sorumluluğu etkilemek noktasındaki belirleyiciliği; dördüncüsü ise, psikoloji ve psikiyatrinin verilerinden hareketle kendini bir dine bağlı hisseden kimselerin dini sorumluluklarının nasıl görülmesi gerektiğine dair tartışmadır. Çalışmada bir dine bağlılık hisseden kimselerin, sorumluluklarını değerlendirirken psikolojik verileri dikkate alması gerektiği ve adli psikiyatrinin ruh hastalarının ve âkil olmayanların cezai ehliyetini belirleme kriterlerinin dini sorumlulukların belirlenmesine de ışık tutabileceği anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din psikolojisi, psikoloji, adli psikiyatri, ruh hastalığı, cezâi ehliyet, dini sorumluluk

***

Abstract

Psychological View to Religious Responsibilities, in The Light of The Forensic Psychiatric Datas

This article discusses the issue of whether human beings may be burdened beyond their ability to bear in Kalam and Fıqh and deals with it in a psychological approach. This study is based on four fundamental factors. The first is the view of Kalam and Fıqh scholars on responsibilities related to

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı.

the humanbeings' conditions that they can afford and not; the second is the approach of forensic psychology about the effect of mental illnesses on criminal responsibility; the third is decisiveness of psychodynamic, environmental, biological, genetic factors on the point of affecting the responsibility; the fourth is the debate starting with the datas of psychology and psychiatry regarding how the people who feel faithful to a religion should see their religious responsibilities. In this study it has been defended that the psychological data must be considered while evaluating the responsibilities of the people who feel faithfulness to a religion, and forensic psychiatry's criterias which are used on defining the competency to stand trial of the people who have mental disorders or not able to understand can shed light on deciding religious responsibilities.

Keywords: Psychology of religion, psychology, forensic psychology, mental illness, criminal responsibility, religious responsibility

***

Giriş

Din psikolojisi derslerinde, öğrencilerin en fazla aklını karıştıran konulardan biri de, psikanaliz, davranışçılık, biyolojik psikoloji, ayırıcı özellik ve belli ölçüde bilişsel psikoloji gibi yaklaşımların insan davranışlarının nedenleri konusundaki determinist tavrıdır. Doğum öncesi genetik mirasın, anne karnı deneyimlerinin, bebeklik ve çocukluk yaşantılarının insan psikolojisinin temel belirleyicisi olduğuna, insanın geçmişin etkilerinden kurtulamayacağına dair neredeyse kadenci denilebilecek anlayışlar söz konusudur. Bu yaklaşımlar sağlıklı ruh halini de ruh hastalıklarını da adeta geçmişte yazılmış ve karara bağlanmış bir kader olarak değerlendirmektedirler. Şu halde "dini ve ahlaki açıdan olumsuz tutum ve davranışların belirleyicisi kişinin kendisi değil de hep kontrol dışı etkenlerse, kişi neden dini ve ahlaki sorumluluk taşıyın?" sorusu akıllara gelmektedir. Biz adli psikiyatrinin ruh hastalarının ve zeka geriliği olanların cezai ehliyetini belirlemede kullandıkları standartların, bu konudaki soru işaretlerini gidermek adına da işe yarayabileceğini düşünüyoruz.

Haddizatında fıkıhçı ve kelamcıların irdelemiş ve bir karara bağlamış olması gereken bu konu, psikoloji ile dinin çok da barışık olmamasından kaynaklansa gerek, neredeyse hiç ele alınmamıştır. İslam düşünürleri bedensel yetersizlik durumundaki sorumluluk konusunda bazı kriterler belirledikleri

halde, insan kişiliğinde ciddi şekilde belirleyici rol oynayan psikolojik yapıları ve bu yapıları etkileyen faktörleri, dahası şizofreni haricinde hemen hiçbir ruh hastalığını dini sorumluluklar bağlamında ele almamışlar yahut bunlara yüzeysel bir şekilde akıl hastası, mecnun veya akıldan noksan kişiler olarak değinmişlerdir. Oysa bu, derinlikli ve üzerinde kafa yormayı hak eden esaslı bir konudur.

Adli psikiyatri tarafına bakıldığında, işlenen suçlarda cezaî ehliyetin bulunup bulunmadığını belirleme konusunda kritik bir işleve sahip olan adli psikiyatrlar, işin dini boyutunu hiçbir zaman konu edinmemişlerdir -ki aldıkları eğitim ve formasyon gereği bu sorumluluğu onların yerine getirmesini beklemek doğru değildir. Aynı şekilde psikoloji ve psikiyatri birikimi olmadığı sürece İslam düşünürlerinin de konuyu tatmin edici şekilde ele alabilmeleri pek mümkün gözükmemektedir.

Gerek Kelam ve Fıkıh, gerekse psikoloji ve psikiyatri sahasının dışında bırakılan, ancak ele alınması, toplumda önemli bir ihtiyaca karşılık gelmesi nedeniyle elzem olan bu konuyu inceleme sahasına alması gereken bilim dalı, her iki ilgi alanını da kuşatmaya en yakın bilim dalı olan din psikolojisi olmak durumundadır. Din psikolojisi dini davranışları psikoloji biliminin ilke ve yöntemleri ile ele alan bir bilim dalı olması hasebiyle, din psikologları hem dini hem de psikolojik konuları araştırma ehliyetine sahiptir.

Konuyu din psikologlarının omuzlarına yüklerken, unutulmaması gereken bir riske de işaret etmeliyiz. Din psikolojisinin, ilkeleri gereği değer yargıları üretmeden, indirgemeciliğe düşmeden bilim yapmak gibi bir zorunluluğu bulunmaktadır. Bir dini davranış, sevap veya günah, hak veya batıl olması açısından değerlendirmek, yapılan davranışın ahirete taalluk eden yönü olup olmadığını söylemek din psikolojisinin çerçevesinin dışında kalmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada yalnızca dini ve psikolojik tespit ve analizlere yer verilmeye, psikolojik gerçekler ve sorumluluk ilişkisine yalnızca *kendini bir dine bağlı hissedenenlerin* dikkatini çekmekle yetinmeye, çerçeve dışına taşmamaya gayret edilecektir.

Bu çalışma için bir takım sınırlılıklar belirlenmiştir. Birincisi, insanların dini açıdan davranışlarından sorumlu olduğu ve olmadığı alanlar ve durumlara dair fıkıhçı ve kelimciler arasındaki derin tartışmalara girilmeyecektir. Bir diğer sınırlılık ise ehliyet yahut sorumluluk konusunun kapsamıyla ilgilidir. Medeni hukuku ilgilendiren, evlenme, boşanma, vasiyet, mal bağışlama, hibe gibi hak (vücut) ve eda ehliyetini –bugünkü tabirle medeni hakları kullanma ehliyetini- ilgilendiren konular da hem adli psikiyatri ve psikolojiyi hem de Fıkıh ve Kelamı ilgilendirse de, çalışmamız **sadece** işlenen kabahatler, olumsuz davranışlar ve bunların sorumlulukları ile ilgili olan cezai ehliyetle ve dini sorumlulukla sınırlıdır. Son olarak da cezai ehliyet ve sorumlulukla ilişkili pek çok hastalık ve pek çok psikoloji kuramından başlıcaları mevzu bahis edilecektir.

1. İslam'da Kulun Fiilinden Sorumlu Oluşu

İslam dininde kişinin dini ve hukuki sorumluluğu “teklîf” kavramıyla ifade edilmektedir.¹ Bir insana gücünün üzerinde bir dini sorumluluğun verilip verilmeyeceği, böyle bir teklifin Allah için caiz olup olmadığı klasik kaynaklarda mevzu bahis edilmiştir.² İslam alimleri insanın yaptığı şeylerden sorumlu tutulması için; zihinsel, düşünsel ve fiziksel yeterliliğinin bulunması gerektiği, şayet bu yeterliliklere sahipse o zaman özgür bir şekilde eylemde bulunabilip, yapıp-ettiklerinden de sorumlu olacağı fikrini benimsemektedir.³ Çünkü Kuran'da insanların yaptıkları iyiliklerin de kötülüklerin de karşılığının verileceği belirtilirken,⁴ onlardan güçlerinin üzerinde bir şey istenmeyeceği ifade edilmiştir.⁵

Diğer varlıklardan farklı olarak insan, sorumluluğunu yerine getirebilmesi için akıl, *irade/hürriyet ve güç* ile donatılmıştır. Ancak bunlar, bütün insanlarda ve bütün ortamlarda aynı derecede bulunmadığından sorumluluk/kulluk

¹ Abdurrahim Kozalı, “İslam Hukukunda Yükümlülüğün Şartı Olarak “Güç Yetirme (Kudret) Sorununa Ehl-i Sünnet Usulcülerinin Yaklaşımı”, *U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, 15(1), ss.247-265., s. 252.

² Nureddin Es-Sâbûni, *Maturidiyye Akaidi*, çev.: Bekir Topaloğlu, DİB Yay., Ankara, 1995, s. 141.

³ Ramazan Altıntaş, “İbn-i Rüşd'e Göre İrade Özgürlüğü”, *Doğu-Batı İlişkisinin Entelektüel Boyutu*, C.Ü. Rektörlüğü ve İlahiyat Fakültesi Dekanlığı, Sivas, 2009, ss.- 345- 350., s.349.

⁴ Yunus 10/26-27.; Zilzal 99/7-8.

⁵ Bakara 2/286.

görevinin, her mekan ve şartta zorunlu, tekdüze bir vazife olmadığı, sorumluluğun bazen artarken bazen azaldığı, hatta düştüğü ifade edilmektedir.⁶

Kuran'da farklı ayetlerde ve farklı bağlamlarda olmak üzere insanların yaptıkları bir işin dini sorumluluğunun oluşabilmesi için, (1) ilahi hitabın sorumluya ulaşması, (2) sorumlunun ilahi hitabı anlayabilecek akli olgunluğa sahip olması, (3) sorumluluk konusunda eylemi yerine getirme gücüne sahip olması⁷ şeklinde üç şartın oluşması gerektiği ifade edilmektedir.

1.1. Uyarıcı Gönderilmeyenlerin Sorumlu Olmamaları

İnsanın fiillerini erdemli veya erdemsiz, iyi veya kötü olarak değerlendirebilmek için bunların hür ve isteyerek yapılmış olması gerekir.⁸ İslam'ın bu prensibi Kuran'daki, insanların yetenek, yapı ve mizaçlara sahip olduğu ve genel olarak bu mizaçlarına uygun davranışlarda bulduklarını belirten⁹ ayetle dile getirilmektedir. İnsanın iyilik ve kötülük potansiyeliyle yaratıldığı, bu potansiyelden iyiliği tercih edip kendisini temizleyenlerin kurtulacağı¹⁰ ifade edilirken bir yönüyle onun bu konuda bir ihtiyar sahibi olduğuna işaret edilmektedir.

Kuran, İslam dininde bir kişinin dini açıdan sorumlu olabilmesi için, o işin hükmünü açıklayan bir peygamberin gelmesi gerektiğini,¹¹ daha önce hiçbir kavmin uyarıcı elçi gönderilmeden helak edilmediğini ve bunu yapmanın zulüm olacağını¹² bildirmiştir. Buradan hareketle İslam düşünürlerinin bir kısmı ilahi uyarıyla muhatap olmayan kimselerin kötülük de yapmış olsa, şirk de koşmuş olsa bu özründen dolayı cennetlik olacağı,¹³ bir kısmı ise Allah'ın

⁶ Saffet Köse, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Ferde Mesuliyet Yükleyen ve Bunu Düşüren Faktörler", *Kur'an-ı Kerim'de Mesuliyet: Kaynağı, Sınırları, Sonuçları*, edt. Bedrettin Çetiner, Ensar Neş., İstanbul, 2006, s.80.

⁷ Mustafa Sinanoğlu, "Teklif", *DİA*, Cilt: 40. ss.385-387.

⁸ Abdulhamit Sinanoğlu, "Mutezilenin Felsefesinde İnsan Ahlak ve Sorumluluğu" *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, 1, ss.65-84., s.66.

⁹ İsrâ 17/84.

¹⁰ Şems 91/7-9

¹¹ İsrâ 17/15

¹² Şuara 26/ 208-209., Enam 6/131.

¹³ Şafii-Eşari ekolü, Şia, Hariciler, Zahiriler, Ahmed b. Hanbel ve bazı Hanefi ve Maturidi alimleri bu kanaattedir. Bkz: Saffet Köse, a.g.e., ss.79-151.

varlığını ve bilirliğini bilmek, iyi işler yapmak zorunda oldukları kanaatini benimsemişlerdir.¹⁴

Her ne kadar kendisine uyarıcı gelmemiş kimselerin Allah'ın varlığını ve bilirliğini bilmesini, dini ibadet ve ritüelleri tevhide uygun şekilde yapmasını beklemek ya da beklememek konusundaki ihtilafı makul kabul etsek de iyilik ya da kötülük yapmanın karşılığı konusundaki ihtilaf akla uygun olmasa gerektir. Zira insan nefesine iyi ve kötü ilham edilmişse de insanın iyi temayüllü bir tabiatla yaratıldığı ve aynı zamanda iyinin tercih edilmesi gerektiğini fitri olarak bildiği açıktır. Bir başka ifadeyle iyilik ve kötülük potansiyeline sahip olmakla birlikte iyiyi tercih etmesi gerektiği insana ilham edilmiştir. Henüz bir yaşına gelmemiş bebekler üzerinde yapılan deneylerde, onların karşılarında kötülük yapan ve iyilik yapan oyuncaklar arasında tercih yapmaları istendiğinde iyileri yahut mazlumları tercih ettikleri görülmüştür. Bu nedenle kötülüğüne mazeret bulan insanlara rastlamak mümkünse de kötü olduğunu ve kötü olmak gerektiğini savunan insan görmek zordur.

1.2. Uyarıcıyı Anlama Kapasitesinin Olmaması

Kişinin verilen mesajı anlama kabiliyetinin bulunması, dini açıdan sorumlu kabul edilmenin şartlarından biridir.¹⁵ Kimin akıllı olup kimin olmadığını, kimin aklını ne oranda kullanabildiğini tespit etmek, dini hükümlerden sorumlu olup olmadığını belirlemede önem arz etmektedir.

İslam düşünürleri aklın ölçütlerinden biri olarak buluş çağını belirlemişlerdir.¹⁶ Nitekim aynı zamanda cinsel olgunluğun da başlamasıyla karakterize olan bu dönemde insanda meydana gelen değişikliğe “buluşa ermek” denir. Psikolojide ergenlik dönemi diye ifade edilen buluş çağı, bireyin somut düşünceden soyut düşünceye geçtiği, bu nedenle de “soyut işlemler dönemi” diye ifade edilen zaman aralığıdır.¹⁷

¹⁴ İmam Azam Ebu Hanife, İmam Muturidi, Mutezile bu görüştedir. Bkz: Saffet Köse, a.g.e, ss.82-85.

¹⁵ Ebu Mansûr el- Mâtürîdî, *Kitabu't- Tevhid Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, İsam Yay., Ankara 2005, s. 347.

¹⁶ Saffet Köse, a.g.e., s.101.

¹⁷ Rod Plotnik, *Psikolojiye Giriş*, terc. Tamer Geniş, Kaknüs yay., İstanbul, 2009, s. 410.

Buluğa eren çocukların her ne kadar namaz, oruç ve hac gibi ibadetleri sahih olsa da, onlar bu ibadetleri yapmaktan ötürü sorumlu tutulmazlar.¹⁸ Mahrem olmayan kimselerin karşı cinsten birinin yanına girerken alması gereken izin isteme, örtünme, yalnız kalma/ma gibi tedbirlerde kız veya erkeğin buluş çağına girip girmedikleri dikkate alınır.¹⁹ Malları üzerinde tasarrufta bulunmaya başlama yaşı olarak da bu dönem belirlenmiştir.²⁰

Dini konulardaki sorumlulukla ilgili olarak üzerinde durulması gereken önemli kavramlardan biri de "irade"dir. İrade bir fiili tercih edip yapabilmek gücüdür. Gerek irade gelişimi olmamış, gerekse gelişim meydana geldiği halde bu iradeyi kullanamayacak şartların içerisinde bulunan insanın fiili sorumluluğundan söz edilmemektedir.²¹

İslam hukukçuları hüküm verirken akıl-irade ilişkisine itibar ettiklerinden, kişinin aklını ve iradesini kullanamadığı sarhoşluk durumlarını tartışmışlardır. Bile bile alınan alkolün değil de ilaçların veya istem dışı insana verilmiş olan alkolün sebep olduğu sarhoşluk sonucu işlenen fiillerin sorumluluğunun olmadığı konusunda fıkıhçıların ittifakı söz konusudur. Bilerek sarhoş olanların durumu yaptıkları akitler ve ikrarlar açısından tartışmalı olsa da işledikleri suçlardan dolayı cezalandırılmaları konusunda tartışma yoktur.²²

İrade, rıza ve ihtiyarı içermektedir. İhtiyar kişinin bir şeyi yapmak veya yapmamak hususunda tercihte bulunması, rıza ise arzu ederek, gönül hoşluğuyla yapmasıdır. Kişi istenmeyen bir şeyi birilerinin zoruyla (ikrah) yaptıysa burada ihtiyar vardır, ama rıza yoktur.²³ Buna annesi babası şehit edilen Ammâr b. Yâsir'in hayatta kalabilmek için dininden döndüğünü söylemesi örnek gösterilebilir. O, Hz. Peygamber'e anlattığında doğru yaptığına, dinden çıkmadığına, günaha girmediğine dair geri bildirim almıştır. Bu durumda rıza

¹⁸ Mustafa Uzunpostalcı, "İslam Hukuku Açısından Ehliyet", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2006, 8, ss. 174.

¹⁹ Nur 24/59

²⁰ Nisa 4/6.

²¹ Saffet Köse, a.g.e., s.105.

²² Saffet Köse, a.g.e., s.105.

²³ Saffet Köse, a.g.e., s.106.

dışı yapılan söz ve fiillerin sorumluluğunun (belli şartlar altında) ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.

Dini açıdan sorumluluğu olmayan bir diğer grup ise akıl hastalarıdır. Hz. Peygamber, iyileşinceye kadar akıl hastasından sorumluluğun kalktığını bildirmiştir.²⁴

1.3. Sorumluluk Konusu Eylemi Yerine Getirme Gücünün Bulunması

Kişinin bedenî veya mâlî yükümlülükleri yerine getirmesi için sahip olması gereken kudrete “mutlak kudret” veya “kudret-i mümekkin” denilmektedir.²⁵ Kuran’da Allah’ın insanlara gücünün üzerinde yük yüklemeyeceği,²⁶ insanlardan güçlerinin yettiği kadarının beklendiği,²⁷ gücünü aşan emirleri yerine getirememesi durumunda sorumluluğun olmayacağı belirtilmektedir.

Allah’ın bir kimseyi gücünün yetmeyeceği bir şeyle yükümlü tutmasının (teklîf-u mâ lâyutâk) caiz olup olmadığı konusunda İslam düşünürleri arasında belli bir tartışmadan söz edilse bile, bunun hiç vuku bulmadığı konusunda İslam alimlerinin icmâi bulunmaktadır.²⁸ Eş’arilerin teklîf-u mâ lâyutâk’ın aklen caiz olduğunu ancak bunun hiç vuku bulmadığını, yani Allah’ın isterse insana gücünün üzerinde yük yükleyebileceğini, fakat bunu yapmadığını düşündükleri bilinmektedir. Eş’arilerin bu yaklaşımında Allah’ın kudretine bir hâlel getirmeme gayesinin yattığı ileri sürülmektedir.²⁹ Mâturîdî ve Mutezile alimleri ise kula gücünün üzerindeki şeyi yüklemenin caiz olmadığını, çünkü bunun Allah’ın adaletine uygun düşmediğini söylemişlerdir.³⁰ Ancak onlar meselenin detayında, Allah’ın söz gelimi insandan bir dağı kaldırmasını istemesinin, kulan da bu uğurda ölmesinin caiz olduğunu, kaldırdığında mükafatlandıracağını

²⁴ Buhari, Talak, 11.

²⁵ Kozalı, a.g.m., s. 255.

²⁶ Bakara 2/282; Hacc 22/78.

²⁷ Bakara 2/236

²⁸ Sâbûni, a.g.e., s. 142.; ayrıca bkz: Taftazâni, *Kelam İlmi ve İslâm Akâidi Şerhu’l Akâid*, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergah yay., İstanbul, 2010, ss.177-182.

²⁹ Kozalı, a.g.m., ss.260-265.

³⁰ Taftazâni, *Kelam İlmi ve İslâm Akâidi Şerhu’l Akâid*, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergah yay., İstanbul, 2010, s.179.

ancak kaldıramadığı için cezalandırmasının caiz olmadığını, çünkü bunun hikmetten uzak olduğunu söylemektedirler.³¹ Bu konudaki biraz farklı denilebilecek görüş ise, kulun itaat ve mâsiyet içeren fiillerinde herhangi bir seçim hürriyetine ve dolayısıyla kudrete sahip olmadığını benimseyen Cebriyye mezhebine aittir. Bu mezhebe göre Allah'ın kuluna -imtihana tabi tutma hedefine yönelik olarak- güç yetiremeyeceği şeyi yüklemesi mümkündür.³²

Fıkhi konulara göz atıldığında, gücü yetenlere yönelik emirlerden, güçleri yetmeyenlerin mazur görüldüğü pek çok ibadet vardır. Hastalıktan dolayı oruç tutamayanların oruçtan,³³ kör, topal ve hastaların cihattan³⁴ muaf tutulmaları gibi toleranslar söz konusudur.

İslam araştırmalarının iki ana disiplini olan Kelam ve Fıkıh açısından sorumluluk mevzusunu böylece özetledikten sonra, çeşitli ruh hastalıklarına sahip kimselerin işledikleri suçlara adli psikiyatrinin nasıl yaklaştığını irdeleyebiliriz.

2. Adli Psikiyatri ve Ruh Hastalarının Ceza Sorumlulukları

Adli psikiyatri, tıbbın alt dallarından biri olan adli tıbbın bir bölümüdür ve çalışma sahası ise adli tıpta olduğu gibi adli konulardır. Adli tıbbın yaptığından farklı olarak psikiyatrik durumları aydınlatarak adalete yardımcı olur. Adli psikiyatri bölümü ülkemizde tıbbi kurum içerisinde “gözlem odası” halinde adli tıp uzmanları ve psikiyatrlar tarafından yönetilir.³⁵

Medeni ülkelerde nedeni belli olmayan ve eksantrik suçlarda ya da suçlunun durumunun şüphe uyandırması halinde, faillerin çoğu adli psikiyatri yönünden muayene ve gözleme tabi tutulmaktadır. Zira kişinin işlemiş olduğu suçtan sorumlu olabilmesi veya kendisine ceza verilebilmesi için, tam akıl sağlığı içinde olması, suçu bilerek ve isteyerek işlemiş olması, yaptığı eylemin ne tür sonuçlara yol açacağını ayırımında olması, karşılığında ceza görmesi

³¹ Sâbüni, *a.g.e.*, s. 142.

³² İlyas Çelebi, “İlk Kelam Tartışmaları ve İnanç Grupları”, *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, Grafiker Yay. s.55

³³ Bakara 2/184

³⁴ Fetih 48/17

³⁵ Salih Yaşar Özden, *Adli Psikiyatri*, Nobel Yay., Ankara, 2015, s. 7.

gerektiğini bilmesi, dürtülerini denetleyebilmesi gerekmektedir. Suçluların olay sırasında şuur ve irade durumları tespit edildikten sonra mahkemelerde davalara bakılmaktadır. Kişinin bu açılardan değerlendirmesini yapacak olan ise adli psikiyatridir.³⁶

Bir kimsenin suç olarak kabul edilen bir fiili işlemesi halinde, mahkum edilmesi için ortada bir suç kastının, iradi davranışın olması gerekir. Bu durumda kasıtlı saik arasında bir ayırım yapılması gereği doğar. İşte bu tespitin yapılması için adli psikiyatra ihtiyaç bulunmaktadır.³⁷

Adli psikiyatrinin çalışma sahasını şu başlıklarda toplamak mümkündür:

1. Akıl hastalarının, zeka yönünden geri olanların, çocukların, sağır ve dilsizlerin, alkol ve uyuşturucu kullananların cezai sorumluluklarını ve hukuki ehliyetlerini tayin etmek.³⁸

2. Davacı ve mağdurların ruhsal durumlarıyla meşgul olmak.³⁹

3. Mağdurun saldırıya uğramadan önce bir akıl hastası olup olmadığını belirlemek (adli açıdan suçu işleyen ceza miktarını etkiler).

4. Tanıkların (gerçekleri söyleyip söylememesini açıklaması bakımından) ruhsal durumlarını incelemek.

5. Mahkumiyeti esnasında akıl hastalığına tutulanların durumlarını tespit etmek.⁴⁰

³⁶ Abdullah Bolu ve ark., "Bir Eğitim ve Araştırma Hastanesi Psikiyatri Kliniğinde Adli Olguların Değerlendirmesi; Beş Yıllık İnceleme", *Gülhane Tıp Dergisi*, 2014, 56, ss. 1-4.

³⁷ Özden, a.g.e., Nobel Yay., Ankara, 2015, s. 10.

³⁸ Cenk Ural ve ark., "Adli Psikiyatrik Süreç İçindeki Şizofreni Hastalarının Şiddet Davranışı Değişkenleri: Bir Olgu Kontrol Çalışması", *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2013, 24 (1), s.18.

³⁹ Mustafa Korkmaz ve ark., "Cinsel Saldırı Sonrası Adli Tıp Bölümüne Başvuran Olguların Beden Ve Ruh Sağlıklarının Değerlendirilmesi", *Dicle Tıp Dergisi*, 2014, 41(4), ss. 656-661.; ayrıca bkz.: Sezen Köse ve ark., "Bir Eğitim ve Araştırma Hastanesi Çocuk Psikiyatrisi Polikliniğine Yönlendirilen Adli Olgular", *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 2011, 12, 221-225.

⁴⁰ Özden, a.g.e., ss. 8-9.

6. Kişinin annelik, eşlik gibi sosyal sorumluluklarını yerine getirebilip getiremeyeceğini; evlenme, boşanma, miras alma, miras bırakma gibi konularda ehliyetli olup olmadığını tespit etmek.⁴¹

2.1. Adli Psikiyatride Ceza Sorumluluğunu Kaldıran veya Hafifleten Durumlar

2.1.1. Çocuklarda Ceza Sorumluluğu

Çocuklarda beden ve ruh gelişimleri zamanla ve belirli yaşlara ulaşıldıktan sonra tamamlanır. Çocukların suç teşkil eden fiillerine karşı belirli bir yaşa kadar ceza verilmez. Onlar davranışlarının neticesini tasavvur ve tahyül edemedikleri gibi, ceza verilecek olsa, akranlarının bundan bir ibret alması kolay değildir. Bu nedenle TCK'da ceza sorumluluğu 11 yaşından itibaren başlar. 11-15 yaşlarında çocuk mümeyyiz olmamışsa 11 yaş öncesindeki çocukların hükümlerine tabi olur. 15 yaşını bitirmemiş olanlarda da ceza hafifletilmiş olarak uygulanır. Çocuk sağır ve dilsizse sorumluluk daha ileri yaşlarda başlar.⁴²

2.1.2. Ruh Hastaları ve Ceza Sorumlulukları

Ruh hastalıklarını ve bunların ceza sorumluluklarını ele almadan önce sorumluluğun derecesinden söz edilmelidir. Türk Ceza Kanununda tam sorumsuzluk ve kısmi sorumluluk olmak üzere iki sorumluluk derecesinden söz edilmektedir.

*Tam sorumsuzluk (tam ehliyetsizlik)*⁴³: Suçun işlendiği sırada şuur ve iradenin tamamen bozulmuş ve suçun bir akıl hastalığı tesiri ile işlenmiş olduğunun belirtilmesi halinde, akıl hastası suçlunun cezai sorumluluğu yoktur. Türk Ceza Kanununun (TCK) 46. maddesinde "*Fiili işlediği zaman şuurun veya hare-*

⁴¹ Şükrü Kartalci ve ark., "Adli Yönden Frontal Lob Sendromu: Bir Olgu Sunumu", *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 2011, 12, 160-162.

⁴² Özden, *a.g.e.*, s. 11.; ayrıca bkz. Hüseyin Soysal, "Dürtü Kontrol Bozukluklarının Adli Psikiyatri Yönleri", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2015, 7(1), ss. 25.

⁴³ İslam Hukukunda yer alan tam ehliyet, mahdut ehliyet, tam ehliyetsizlik ve mahdut ehliyetsizlik kavramları hakkında detay bilgi için bkz. Mustafa Uzunpostacı, *a.g.m.*, ss. 152-153.; ayrıca bkz: Zeki Koçak, "İslam Hukuk metodolojisinde Ehliyet ve Kısımları", *Diyanet İlmî Dergisi*, 2003, 39(4), s.44-54.

katının serbestliğini tamamen kaldıracak surette akıl hastalığına duçar olan kimseye ceza verilmez.” denmiştir. Bu kişiler tehlike arz ettikleri için serbest bırakılmayıp şifa bulana kadar tedavi altına alınır. Ağır cezalı bir suç işlemişse tedavi süresi bir yıldan aşağı olmaz. Hastaneden çıkış da sağlık heyetinin raporuyla olur. Çıkış sonrasında da takibine devam edilir.

Kısmi sorumluluk (mahdut ehliyetlilik): Akıl hastalarında şuur ve iradenin tamamen bozulmadığı hafif hastalık hallerinde işlenen suçlara hafifletilmiş cezalar uygulanır. TCK'nın 47. maddesi “*Fiili işlediği zaman şuurunun ve hareketinin serbestliğini ehemmiyetli derecede azaltacak surette akli maluliyete müptela olan kimseye verilecek cezalar hafifletilmiştir*” denilmektedir. Bunlar cezalarını çekmeden önce tedavi edilmezler. Sonrasında da bir tedaviye tabi tutulmaları söz konusu değildir, çünkü bu bir süre daha hürriyeti kısıtlamak olur.

2.1.2.1. Şizofreni ve Şizofrenlerin Ceza Sorumluluğu

Akıl hastalıkları denince ilk akla gelen bozukluklardan biri olan şizofreni, psikoz denilen kişinin akli melekelerini istenen düzeyde kullanamadığı, içine kapanarak kapsül dünyasında kendi hayali çevresini oluşturduğu, hayallerle gerçekleri birbirine karıştırdığı hastalıklar kategorisine girmektedir.

DSM 5'te hezeyanlar, halüsinasyonlar, dezorganize konuşmalar, ağır dezorganize ya da katatonik davranış ve negatif belirtiler (duygulanımda sığlaşma, konuşma ve dil yetisinin bozulması, toplum işlerinden çekilme) türünden semptomların en az ikisinin bir aylık bir sürede görülmesi halinde kişinin şizofren olduğuna karar verilebileceği belirtilmektedir. Ayrıca, kişinin mesleki hayatında bozulmalar, akademik yaşamda başarısızlık, kişiler arası ilişkileri yürütememe (evlilik, nişanlılık, arkadaşlık vs. sürdürememe), öz bakımın düşmesi (kişisel temizliğini yapamama, yemek hazırlamama, miskinleşme) gibi durumlar, garip inanışlar (Mehdi, Mesih vs. olduğuna inanma), yersiz şüphelikler (takip edilme, aldatılma vs. şüphesi), şizofrenlerde sık görülen durumlardır.⁴⁴

⁴⁴ DSM-5 Tanı Ölçütleri Başvuru Kitabı, çev. Ertuğrul Köroğlu, HYB Yay., Ankara, 2014, ss. 49-62., ayrıca bkz: T. Oltmans vd. *Anormal Davranışlar Psikolojisinde Vak'a Çalışmaları*, Türk Psikologları

Suç işleyen akıl hastalarının üçte birinin şizofren olduğu,⁴⁵ bilhassa yer-siz şüphecilikle karakterize olan paranoid şizofrenlerin en fazla suç işleyen şizofren grubunu teşkil ettiği tespit edilmiştir.⁴⁶ Şizofrenler, öldürme, öldürmeye teşebbüs, yaralama, kavga, firar vb. suçlar işlerler. İnceleme altına alındıklarında kıskançlık ve perseküsyon (insanların veya bir takım metafizik varlıkların onlara kötülük yapacağını düşünme) gibi nedenler bulgulanmıştır. En çok zarar verdikleri kişiler anne, baba, kardeş ve eş gibi aile fertleridir.⁴⁷ Bir araştırmada çocuklarını öldüren annelerin %37'sinde şizofreni tespit edilmiştir. Aynı şekilde anne-babasını öldürenlerin de büyük çoğunluğu şizofrendir.⁴⁸

Zannedilenin aksine silahla değil, bıçak, satır, balta gibi evde bulunabilecek yaralayıcı aletlerle suç işlerler. Hastaların kolay ulaşılabilir aletlerle veya elleriyle suç işliyor olması onların planlı ve organize olmadıklarını göstermektedir.⁴⁹

TCK'nun 32. maddesine göre, "akıl hastalığı nedeniyle, işlediği suçun hukuki anlam ve sonuçlarını algılamadığı veya bu fiille ilgili olarak davranışlarını yönlendirme yeteneği önemli derecede azaldığı için, kişiye ceza verilmez. Yani şizofrenlerin cezai ehliyeti yoktur, bir başka ifadeyle bunlar tam ehliyetsizdirler. Ancak yine TCK'nun 57. maddesi gereğince haklarında akıl hastalarına özgü güvenlik tedbirleri uygulanır. Yüksek güvenlikli sağlık kurumlarında tedavi altına alınırlar. Bu kurumların sağlık kurulu tarafından verilecek tehlikelilik halinin geçtiğinin veya önemli ölçüde azaldığının belirtilmesine dair kurum raporuna göre hakim veya mahkeme tarafından serbest bırakılırlar.⁵⁰

Derneği Yay., Ankara, 2003.; ayrıca bkz: Ümit Horozcu, *Din Psikolojisi Ders Kitabı*, Rağbet Yay., s.279.

⁴⁵ Özden, a.g.e., s. 145.

⁴⁶ Cenk Ural ve ark., "Adli Psikiyatrik Süreç İçindeki Şizofreni Hastalarının Şiddet Davranışı Değişkenleri: Bir Olgu Kontrol Çalışması", *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2013, 24 (1), ss. 17-24.; ayrıca bkz. Haluk Aksu ve ark., "Capgras Sendromu ve Tekrarlayıcı Ciddi Suçları Olan Bir Adli Psikiyatri Olgu-su", *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 2009, 19, ss. 200-201.

⁴⁷ Ural ve ark., a.g.m., ss. 17-24.

⁴⁸ Cana Aksoy Poyraz ve ark., "Psikotik Özellikli Depresyonun Adli Boyutu", *Journal of Mood Disorders*, 2012, 2(4), s. 182-183.

⁴⁹ Ural ve ark, a.g.m., s.21.

⁵⁰ Özden, a.g.e., s. 145.

2.1.2.2. Manik Depresyon ve Manik Depresiflerin Ceza Sorumluluğu

Bipolar bozukluk, alt tiplerinde (bipolar I ve bipolar II) farklılaşmalar olmakla birlikte bir dönem major depresyon, takip eden dönemde manik belirtiler görülmesi nedeniyle çift kutuplu (bipolar) bozukluk olarak adlandırılmıştır. DSM 5 tanı ölçütlerine göre özetle, major depresyonun yaşandığı dönemde içe kapanma, hüzün, halsizlik, isteksizlik, iştahsızlık (bazı durumlarda fazla iştah), uykusuzluk (bazı durumlarda fazla uyku), ölüm düşünceleri ve intihar girişimleri görülür. Değişen uzunluktaki bu sürecin arkasından bazen belirli bir aralıktan bazen ise aralık olmadan mani periyodu başlar. Bunda kişi aşırı neşeli, aşırı hareketli, çok konuşkan, çok müsrif, çok cesur, çok maceracı, çok enerjiktir. Benlik saygısı ve özgüven had safhadadır. Fikirler uçuşur, konudan konuya geçişler görülür. Çok dikkatli olmakla birlikte, dikkatini sürdürmez. Çılgın girişimler ve atımlar, savurganlıklar karakteristik belirtilerdir. Cinsellikle ilgili uygun olmayan düşünce, konuşma ve girişkenlikler görülebilir. Depresyon ve mani ataklarından oluşan döngüyü kişi hayatı boyunca birçok defa yaşayabilir.⁵¹

Allah'tan kendisi veya başkalarını öldürmek veya zarar vermekle ilgili vahiy aldığını söylemesi, intihar girişiminde bulunması ve cinsel sapkınlıklar yapması ihtimalinden söz edilmelidir. Yine cezai ehliyet ve dini sorumluluğu yorumlamak açısından önemli bir bilgi de, hastalığın sosyal yönü bulunmakla birlikte arka planında daha çok biyolojik süreçler ve genetik faktörlerin bulunmasıdır. Yani kişi elinde olmayan, iradesini aşan nedenlerle bipolar bozukluğa yakalanmaktadır.

Cezai ehliyeti incelendiğinde, bipolar bozukluk hastalarında saldırgan davranış görülme oranının normal popülasyona göre üç kat fazla olduğu saptanmıştır.⁵² Hastalığın mani döneminde şizofrenler gibi adam öldürme vb ağır suçlardan ziyade, kavga, hakaret, yaralama, evden kaçma, tehdit, sarhoşluk,

⁵¹ DSM-5, ss. 63-89.

⁵² Tuğba Hale Camcıoğlu ve ark., "Bipolar I Bozukluğu Olan Erkek Olguların Suç İşlemesinde Sosyodemografik ve Sosyoekonomik Etmelerin Etkisi", *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2014, 25(3), ss. 163-170. s. 164.

ırza tecavüz, hırsızlık, dolandırıcılık, mesken dokunulmazlığını ihlal gibi suçları işledikleri görülmektedir.⁵³

Bu, psikozu da içeren bir hastalık olduğundan, hastalar işledikleri fiilin hukuki anlam ve sonuçlarını algılayamazlar.⁵⁴ Bu nedenle, TCK'nın 32. maddesine göre ceza ehliyetleri yoktur. Onlara da şizofrenlere uygulanan güvenlik tedbirleri uygulanır. Ancak akli melekelerini yeterli şekilde kullanamadıkları mani nöbetlerinin dışında ceza ehliyetleri tamdır. Çünkü mani dışı dönemlerde hastalar psikoz hali görülmez ise akıl ve iradesini sağlıklı şekilde kullanabilirler.⁵⁵

Hastalığın depresyonlu döneminin yahut major depresyon hastalığının cezai ehliyet konusu biraz daha zordur. Hastalar depresyon döneminde mani döneminden daha fazla suç işlerler. Kendisinin veya diğer insanların ömür boyu sıkıntı yaşamaya mahkum oldukları düşüncesinin de teşvikiyle intihar dışında genellikle en yakınlarına karşı, öldürme, uzvunu kesme (özellikle cinsel uzuv) gibi suçlar işlerler.⁵⁶ Kiminin cinayetlerin ardından tüm çilelerin bitmesi adına kendisini de öldürdüğü görülmektedir.⁵⁷ Özellikle filisid denilen kendi çocuğunu öldürme vakalarının arkasında psikotik depresyonların fazlaca görüldüğü, hastanın çocuğunu acı çektiği ve bunun son bulması için öldürdüğü tespit edilmiştir.⁵⁸

Esasen bu hal, genellikle psikoz söz konusu olmadığı için önceleri cezai ehliyeti tam olarak değerlendiriliyordu. Artık bu düşüncenin bilimselliğinin ortadan kalktığı düşünülmektedir. TCK'nın 32. maddesine göre işlediği fiilin hukuki anlam ve sonuçlarını kavrayamaması ve davranışlarını yönlendirme kabiliyetlerinin önemli ölçüde azalması ve yine belirleyici bir durum olarak dürtüselliğin artması nedeniyle cezai ehliyetleri yoktur.⁵⁹ Batılı ülkelerde de

⁵³ Özden, *a.g.e.*, s. 173.

⁵⁴ Soysal, *a.g.m.*, s. 16.

⁵⁵ Özden, *a.g.e.*, s. 173.

⁵⁶ Özden, *a.g.e.*, s. 174.

⁵⁷ Özden, *a.g.e.*, s. 174.

⁵⁸ Poyraz ve ark., *a.g.m.*, s. 182.

⁵⁹ Özden, *a.g.e.*, s. 175.

aynı şekilde, bu tip hastalar, işledikleri suçlardan (özellikle kendi çocuklarına yönelik cinayetlerden) dolayı ceza almamaktadırlar.⁶⁰

Psikotik özellik taşıyan major depresyonluların ilerleyen dönemde işlevsellikleri ve bilişsel süreçleri psikotik özellik taşımayan major depresyonlulara göre daha fazla bozulma gösterir.⁶¹ Bu hastalar, hastalığın derecesine göre azaltılmış ceza ehliyetine tabi tutulabilirler. Bununla birlikte bu hastaların cezai ehliyetini belirleme son derece zor ve detaylı bir değerlendirmeyi gerektirmektedir.⁶² Mesela infantisid denilen, henüz bir yaşını doldurmamış çocukların öldürülmesi olaylarında, annenin hamilelik ve emzirme dönemi depresyonunda olması halinde bazı ülkelerde ceza indirim uygulanmaktadır.⁶³ Yine doğru teşhis açısından suçun işlenmesinin ardından, saklama ve örtbas etme yerine suçu kabullenip pişmanlık ve suçluluk duyması psikotik bir depresyon olarak nitelenmesi için önemli bir kriterdir.⁶⁴

2.1.2.3. Demans (Bunama) ve Ceza Sorumluluğu

Demans, yaşlılık döneminde bazen serebrovasküler hastalığın veya başka hastalıkların sonucu olarak ortaya çıkan, beyin yapısında meydana gelen bozulmalar sonucunda oluşan, geri dönüşü nadiren olup çoğunlukla ilerleyen bir hastalıktır. Bu, hafıza bozukluğu, afazi (konuşma bozukluğu), agnozi (nesne, kişi, ses ve kokuları tanımama) gibi durumların görüldüğü, halk arasında bunama olarak adlandırılan hastalıktır. Bilişsel bozulmalar mesleki ve toplumsal işlevi bozacak düzeyde ağırdır. Kişi artık yeni bilgileri öğrenemez ve daha önceden öğrendiği bilgileri de unuttur. Unutkanlık ve kayıpları şaşırtıcı derecede ileri boyutlara varabilir.⁶⁵

Demansı olan kişilerin (matuh) sergileyebilecekleri belirtiler çok fazladır. Konumuzu ilgilendirmesi bakımından, gerçekleştirdikleri etkinliklerde başlarına neler gelebileceğini bilememe, saldırganlaşarak başkalarına zarar verme,

---

⁶⁰ Poyraz ve ark., a.g.m., s. 182.

⁶¹ Poyraz ve ark., a.g.m., s. 181.

⁶² Özden, a.g.e., s. 175.

⁶³ Poyraz ve ark., a.g.m., s. 181.

⁶⁴ Poyraz ve ark., a.g.m., s. 183.

⁶⁵ Özden, a.g.e., ss. 46-49.

uygunsuz şakalar yapma, yabancılara karşı uygunsuz yakınlık gösterme, cinsel organını gösterme, küçük erkek ve kız çocuklara sataşma, müstehcen ve adaba aykırı davranışlarda bulunma, toplumsal kurallara uymama, hezeyanlar, halüsinasyonlar ve intihara kalkışma görülebilir. Şayet depresyon ya da psikotik bozukluk eşlik ederse, adam yaralama, öldürme gibi ağır suçlar da işleyebilirler. Ancak demans hastalarının suç işlemelerinden ziyade alım satım, evlenme vb. hukuki sonuçları olan işlerden dolayı adli psikiyatriye danışılır. Demans hastaları da TCK'nın 32. maddesi gereği cezai ehliyeti olmayanlar arasında kabul edilirler. Ancak hastanın bunadığının mı yoksa huylarının mı değiştiğinin tespiti karmaşıktır ve dikkatli tetkik gerektirir.⁶⁶

2.1.2.4. Zeka Gerilikleri ve Ceza Sorumluluğu

Zeka geriliği (mental retardasyon) olanlar, genel entellektüel fonksiyonların önemli derecede altında olup, iletişim, kişisel bakım, ev hayatı, kişiler arası beceriler, toplumsal imkanlardan yararlanma, kendini yönetme, akademik fonksiyonlar ve iş gibi alanlardan en az ikisinde bozukluk yaşayan insanlardır. Dört farklı düzeyi bulunan zeka geriliğinde en hafif vakalarda IQ seviyesi 50-70 aralığında çıkarken, çok ileri vakalarda 20-25 arasındadır.

Zeka geriliği olmayıp sınırda mental kapasitesi olanlar da bulunmaktadır ki bunlara "donuk zeka" denmektedir. Normal yaşlılarından 1-3 zeka yaşı geride olup, IQ puanları 70-80'dir. Ancak doğru ilgilenme sayesinde normal öğrenim görebilirler. Zeka dezavantajlarını çalışarak kapatabilirler. Mütebessim olmakla birlikte damarlarına basıldığında öfke nöbetleri geçirebilir, çocukça davranıp durumlarını açığa vurabilirler. Bunlardan daha hafif retardasyonu olanlar ise genellikle toplumda anlaşılabilirler. Eğitim ve sosyal adaptasyonda zorlansalar da yüksek öğrenim yapacak kadar normale yakındırlar.⁶⁷

Zeka geriliği olanların cezai ehliyetine gelince, orta (IQ 35-49), ağır (IQ 20-34) ve çok ağır (IQ < 20) olanların TCK'nın 32. maddesine göre cezai ehliyetleri yoktur. Zaten bunların işledikleri suçlar da son derece sınırlıdır, yangın

⁶⁶ Özden, a.g.e., ss. 177-197.

⁶⁷ Özden, a.g.e., ss. 205-213.

çıkarma, yaralanmaya neden olma gibi. Dolayısıyla bu grubun durumlarının karmaşık bir tarafı yoktur.⁶⁸

Zeka geriliği olanlar arasında, zekaları 9-12 yaşındaki çocukları geçmeyen donuk zekalılar (IQ 70-80) ile hafif zeka geriliği olanların (IQ 50-59) oranı %85'i bulmaktadır. Donuk zekalılar hafif zekalılara oranla daha iyi durumdadırlar. Onları bazı akademik ve sosyal başarısızlıklarına rağmen dışarıdan anlamak zor olsa da, debil veya ahmaklık da denilen hafif zeka geriliği olanların dikkatle bakıldığında muhakeme, hayal gücü, yaratıcılık ve ince düşünce bakımından künt ve kısır oldukları anlaşılır.⁶⁹

Cezai ehliyet konusunda problemlili olanlar da donuk zekalılar ve hafif gerilik olanlardır. Bu gruptan olanların bazıları sahip oldukları geriliğin verdiği aşağılık kompleksinden ötürü olumsuz telafi olarak suça yönelmektedir. Cinsel tecavüz, çocukça hırsızlıklar, yalan, iftira, gasp, yaralama olaylarına karışabilir, pedofili, homoseksüellik, bestialite (hayvanlara tasallut) gibi cinsel suçlar işleyebilirler. Profesyonel suçlarda genelde yataklık etme ve erketecilik gibi geri roller alırlar. Kolay kandıkları için başkaları için suç işleyebilirler. Bir kişinin bu durumda olup suç işlemesi halinde cezai ehliyeti ortadan kalkmaz. Yani bunlar işledikleri suçların karşılığı olan cezaları alırlar. Ancak başkalarının teşvikiyle işledikleri suçlarda kendi ihtiyarlarının zayıflığı nedeniyle cezalarında az da olsa indirim söz konusu olabilir. Son olarak, zeka yaşı 11'i geçmeyen geri zekalılar (bu tıbben kullanılan bir terimdir), doktorun takdirine göre tam sorumsuzluktan, tam sorumluluğa kadar uzanan bir özel durumları vardır. Zeka yaşı 11'in altında olanlar genellikle ceza almazken, üzerinde olanlar ise şartlara göre değerlendirilirler.⁷⁰

2.1.2.5. Epilepsi ve Ceza Sorumluluğu

Epilepsi, beraberinde diğer ruhsal rahatsızlıkları da barındırabilen nörolojik bir hastalıktır. Epilepsi adli psikiyatri açısından zor bir hastalıktır. Şuurun kaybolduğu epilepsi nöbetleri sırasında işlenen suçlarda kişinin cezai ehliyeti

⁶⁸ Özden, *a.g.e.*, ss. 205-213.

⁶⁹ Özden, *a.g.e.*, ss. 216.

⁷⁰ Özden, *a.g.e.*, ss. 217-219.

olmamakla beraber nöbet sırasında suç işledikleri pek görülmez. Ancak bazı hastalarda nöbet dışı dönemde, genellikle nöbetlerin sonrasında birkaç gün sürebilen bir zihinsel bulanıklık (konfüzyon) dönemi geçirilir. İşte bu dönem, vurma, kırma, firar, yaralama ve öldürme gibi suçlar işleyebildikleri tehlikeli bir dönemdir. Kişinin suçu işlerken bu halde olduğu kesin olarak tespit edilmesi durumunda ceza sorumlulukları yoktur. Fakat bu hallerin dışında işledikleri suçlarda ceza ehliyetleri tamdır. Ruhsal bozuklukları olan veya epileptik karakteri oluşmuş kimselerde ve çok sık nöbet geçirenlerde suç işlemleri halinde çok dikkatli değerlendirmek, kiminin cezasının kaldırılıp kiminin azaltılması gerekir.⁷¹

2.1.2.6. Dürtü Bozuklukları ve Ceza Sorumluluğu

Dürtü bozukluğu, kendine veya başkalarına zarar verecek bir eylemde bulunmaya yönelik dürtü ya da dayanılmaz isteğe karşı koymada başarısız olmaktır. Dürtünün kontrol edilmesi esnasında büyük bir gerilim, ardından istenmeyen fiilin yapılması sırasında haz ve doyum yaşama, fiilin sonrasına ise pişmanlık, kendini kınama ve suçlama yaşanır. Kleptomani (çalma hastalığı), piromani (yangın çıkarma hastalığı), trikotillomani (saçını yolma), patolojik kumar, aralıklı patlayıcı bozukluk (saldırganlık dürtüsünü engelleyememe) başlıca dürtü bozukluklarıdır.⁷²

Dürtü bozuklukları kişilik örüntüsünün bir sonucu olan, zihinsel yargılamanın bozulmadığı psikiyatrik rahatsızlıklar oldukları için, suçları işlemleri halinde ceza sorumlulukları kalkmaz. Üstelik bu sadece ülkemizde değil evrensel olarak geçerli bir prensiptir.⁷³

Piromani, birden çok kez bilerek ve isteyerek yangın çıkarma hastalığıdır. Yangın çıkarma öncesi gerginlik hissetme, yangın gereçlerinden büyülenme ve bunlara ilgi duyma, yangını çıkarmaktan haz alma ve rahatlamayla karakterizedir. Piromanik, düşmanlık, siyasi tavır vb. harici bir nedenden do-

⁷¹ Özden, a.g.e., ss. 217-219.

⁷² Özden, a.g.e., ss. 229-230.

⁷³ Soysal, a.g.m., s.17.

layı değil, psikolojik rahatlama amacıyla yangın çıkarır.⁷⁴ Tekrarlayan yangın çıkarma vakalarının yalnızca %4 olduğu tespit edilmiştir. Çoğu psikiyatrin hiç piromaniğe rastlamadığı, yangınların anti sosyal kişilik, şizofreni, zeka geriliği gibi nedenlere dayandığını aktarılmaktadır. Piromanide sanıklar veya başka psikotik belirtiler bulunmaması nedeniyle ceza ehliyetleri vardır. Ancak dürtü bozuklukları nedeniyle sadece yangın suçu varsa 1/6 oranında ceza indirimine gidilebilir.⁷⁵

Aralıklı patlayıcı bozukluk diye ifade edilen antisosyal kişilik bozukluğu, benzeri sinirini yenememe, kontrolünü kaybedip saldırgan davranışlar sergileme şeklindeki bozukluktur. Bu bozukluk, bir fiziksel travmaya bağlı beyin hasarı, epilepsi, parkinson vb. hastalıkların bir sonucu değilse, yine bu saldırgan davranışlar yukarıda anılan ve ceza ehliyetini ortadan kaldıran herhangi bir hastalıktan kaynaklanmıyorsa, ceza sorumlulukları tamdır.⁷⁶

Bir başka dürtü bozukluğu da kleptomanıdır. Hırsızlıkların istismar etmek istedikleri bu hastalık, kişinin günlük kullanımında ihtiyaç duymadığı ve hırsızlık yapmaya degecek maddi bir değer taşımayan eşyaları çalma dürtüsüne karşı koyamama şeklinde bir bozukluktur.⁷⁷ İstatistiklere göre aşırıların en fazla %5'i kleptomani tanısı almıştır. Kolay saklanır ve değerli şeylerin çalınması kleptomani tanısına aykırıdır. Çalma davranışının beyni etkileyen hastalıktan sonra gelişmiş olması halinde adli psikiyatrik değerlendirme kişinin bu suçta karşı ceza sorumluluğunun olmadığı sonucunu doğurur. Ancak çok sayıda ve çeşitte suçta karışmış, kıymetli nesne hırsızlığı da yapmış ve bu nedenle antisosyal kişilik bozukluğu tanısına varılan olgularda ceza sorumluluğu tamdır. Çalan kişilerde OKB ve anksiyete gibi durumlar varsa ve psikotik bir durum söz konusu değilse, yargılamalarının sağlamlığı ve dürtü kontrollerinin olanaksız olmamasından dolayı cezai ehliyetleri ortadan kalkmazken dürtü kontrolü zayıflığından dolayı cezada bir azalmaya karar verilebilir.⁷⁸

⁷⁴ DSM-5, s. 229.

⁷⁵ Soysal, a.g.m., ss. 17-18.

⁷⁶ DSM-5, s. 225., ayrıca bkz.: Soysal, a.g.m., ss. 18-20.

⁷⁷ DSM-5, s. 229.; ayrıca bkz.: Öncü ve ark. "Fetishism and Kleptomania: A Case Report in Forensic Psychiatry", *Nöropsikiyatri Arşivi*, 2009, 46, ss. 125-128.

⁷⁸ Soysal, a.g.m., s. 21-22.

2.1.2.7. Uyurgezerlik ve Ceza Sorumluluğu

Parasomni de denilen uyurgezerlik, kişinin uykusunun REM dışı safhasında uyanıkçasına konuşma, gezme, yeme, içme gibi faaliyetler yaptığı bir bozukluktur.⁷⁹ Uyurgezerlik esnasında insanların cinayet dahil çeşitli suçlara karışmaları söz konusudur.⁸⁰ Uyurgezerlerin, sabah kalktıklarında, gece boyu uykusunda yaptıkları hiçbir şeyi hatırlamamaları onların suç kasıtlarının olmadığına açık göstergesidir. Bu nedenle onların da ceza sorumluluklarından söz edilmemektedir.

3. Kişilik Psikolojisi ve Sorumluluk

Dini açıdan kişinin sorumlu olup olmaması konusunda soru işaretine neden olan bir başka unsur da kişilik kuramlarının içerdiği determinist yorumlardır. Kişilik kuramcılarının iddiaları, insanların belirli şekilde davranmalarının adeta onların kaderleri olduğu izlenimi vermektedir. Bu tespitlerin kişinin kaderi olup olmadığını, insan bu kadar bağlayıcı dış şartlarla çevrelendiyse dini açıdan elinden ne gelebileceğini, düşünce ve davranışlarından dolayı dini bir sorumluluğu olup olmadığını anlamamız adına öncelikle bu kişilik kuramlarını ana hatlarıyla ele almalıyız. Bu çerçevede psikanaliz ve onun uzantıları olan psikodinamik kuramlardan, ayırıcı özellik kuramlarından ve biyolojik yaklaşımdan söz edeceğiz.

Sigmund Freud (1856-1939), insanların mevcut düşünce, duygu ve davranışlarının anlaşılması için geçmiş yaşamına bakılması gerektiğini savunmuştur. Ona göre kişi, doğuştan getirdiği cinsellik ve saldırganlık dürtüsünün etkisiyle bebekliğinden itibaren bir dizi psikoseksüel çatışmanın içerisine girer. Çocukluğunun her devresinde yaşadığı çatışmaları çözerek mevcut enerjisini bir sonraki aşamaya aktarır. Sağlıklı şekilde atlatılmayan çatışmalar ise kişinin yaşı ilerlemesine rağmen bu döneme saplanıp kalmasına neden olur. Kişi, bebekliğinden itibaren tüm birikimlerini ve daha da önemlisi cinsellik ve

⁷⁹ DSM-5, ss. 194-195.

⁸⁰ Süheyla Ali Ustaoglu ve ark., "Bir Olgu Sunumu Eşliğinde REM Uykusu Davranış Bozukluğuna Bağlı Suç İşleme ve Suçun Adli Psikiyatrik Olarak Değerlendirmesi", *Düşünen Adam Nörolojik ve Psikiyatrik Bilimler Dergisi*, 2012-25, ss. 78-83.

saldırganlıkla karakterize çatışmalarını bilinçdışında (bilinçaltı) depolar. Burası insan beyninin yönettiği derin bir alandır ve kişinin bilinçli faaliyetlerini de kuvvetli derecede etkiler. İnsan bu bakımdan bilinçaltının baskısına mahkumdur. Bilinçdışının unsurları her daim bilinç alanına çıkmak ister ve kişiyi davranışta bulunmaya zorlar. Freud'a göre fobilerimiz, kaygılarımız, bunalmalarımız, nevrozlarımız, bağımlılıklarımız, zevklerimiz, gördüğümüz rüyalarımız, dil sürçmelerimiz hep bilinçaltının eseridir.⁸¹ Freud'a göre bir nevroz olan din de bilinçaltının bir ürünüdür. Ödipal dönemde babayla yaşanan, cinsellik ve saldırganlık temelli çatışmalar bu dönem sona erdiğinde bastırılır. Ancak ilerleyen yaşlarda baba imgesi bilinçdışından bilinç alanına çıkar. Bu bakımdan insanlardaki Tanrı inancı, ödipal dönemdeki baba imgesinin bir ürünüdür.⁸²

İnsanı bilinçdışına mahkum etmesi, erdemli pek çok mükteşebatını cinsellik ve saldırganlık dürtüsüne indirgemesi, özgür iradesini neredeyse kullanmayan bir varlık olarak nitelemesi nedeniyle Freud çokça eleştiri almıştır. Ancak ruh hastalıkları yakından incelendiğinde insanın rüyalarının, fobilerinin, kaygılarının ve ruhsal rahatsızlıklarının önemli bir kısmının gerisinde geçmiş yaşamın bulunduğu ve tam da Freud'un dediği gibi birçoğunun nasıl işlediğinin bilincinde bile olmadığımız da gerçektir.

C.G. Jung, psikanaliz içerisinde Freud'la bir süre çalıştıktan sonra yollarını ayırarak analitik psikolojiyi kurmuştur. O, Freud'dan farklı olarak, insanların doğumlarından başlayarak oluşan bilinçaltı (o kişisel bilinçdışı der) dışında tüm zamanlarda tüm insanların psikolojilerini etkileyen, adeta öyle olmaya zorlayan bir alandan, kolektif bilinçdışından söz eder. Ona göre bizim mevcut psikolojimizin de inanç ve uygulamalarımızın da arkasında, atalarımızdan miras aldığımız, ruhsal kalıtım yoluyla bize ulaşan ortak bilinç dışı vardır. İçerisinde arketiplerin bulunduğu bu alan bizi hem bireysel hem de tüm

⁸¹ J.M. Burger, *Kişilik*, Kaknüs yay., İstanbul 2006. ss. 71-107.

⁸² David M. Wulff, *Psychology of Religion*, John Wiley & Sons, USA, 1997, ss. 276-285.; ayrıca bkz: Ali Köse, *Freud ve Din*, İz yay, İstanbul, 2011.

insanlık bazında etkilemektedir. Jung'a göre din ve Tanrı da kolektif bilinç dışının ürünüdür ve insanlık ister istemez dine yönelir.⁸³

Nesne-ilişkileri ekolü, Freud'dan farklı olarak çocukluk döneminde babamızdan ziyade annemizle olan ilişkilerimizin şeklinin bilinçaltı vasıtasıyla tüm yaşam olaylarımızı derinden etkilediğini söyler. Bir insanın tüm yaşamının en önemli sermayelerinden biri kabul edilen ve psikolojimizin temel belirleyici unsuru olan özgüvenin, diğer insanlara güvenmenin, saldırganlığın, çekingenliğin tamamen bebekliğimizde anne yahut bakıcımızla olan ilişkilerimizin sonucu olduğu varsayılmaktadır. Dahası bu ekolün psikologları, insanların din ve Tanrı inançlarının ortaya çıkmasında ve şekillenmesinde 0-2 yaş aralığında anneye olan ilişkilerin etkili olduğunu ileri sürmektedirler. Bu da kişiliğimizin ve psikolojimizin daha biz şuurunda olmadan belirlendiğini savunan bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁴

John Bowlby ve diğer bağlanma teorisyenleri ise, kişinin annesiyle olan bebeklikteki bağlanma ilişkilerinin ileriki yaşlarda diğer insanlara, eşine, çocuklarına ve Tanrıya bağlanmasını etkilediğini iddia eder. Bu kurama göre insanın doğuştan getirdiği en temel ihtiyaç bağlanmadır ve eğer annesine güvenli bağlanmışsa diğer insanlara ve dine de güvenli bağlanır. Güven ilişkisi bebeklikte iyi tesis edilmemişse, kişi ilerleyen yaşlarda ya insanlara bağlanma güclüğü yaşar ya da patolojik şekilde onlara bağımlı hale gelir. Sahip olunan sınır kişilik yapısının da kaynağında bebeklikte anneye kurulan bağlanma ilişkisinin rolü vardır.⁸⁵

Bireysel psikolojinin kurucusu Alfred Adler (1870-1937) Freud'la bir dönem aynı fikirleri paylaştıktan sonra ondan ayrılmıştır. Adler de çocukluk döneminin önemini vurgular ve çocuklukta kazanılan üstün olma arzusu ve aşağılık kompleksinin insan psikolojisinin temel belirleyicilerinden olduğunu

⁸³ Burger, *a.g.e.*, ss. 156-161.; ayrıca bkz. Wulff, *a.g.e.*, ss. 414-430

⁸⁴ Wulff, *a.g.e.*, ss. 320-367.

⁸⁵ Burger, *a.g.e.*, ss. 149-156.; ayrıca bkz. Akif Hayta, "Anneden Allah'a Bağlanma Teorisi ve İslam'da Allah Tasavvuru", *Değerler Eğitim Dergisi*, 2006, 4(2), ss. 46-54.

söyler. Ona göre ailenin kaçınıcı çocuğu olduğumuz, yine aşağılık kompleksi bağlamında, kişiliğimizi önemli ölçüde etkiler.⁸⁶

İnsan davranışlarının sahip olunan kişilik yapısından kaynaklandığını öngören yaklaşımlar çerçevesinde ortaya çıkan tespitlerden biri A tipi ve B tipi kişilik yapısına sahip olmaktır. Aslında A ve B olmak üzere iki ayrı kişilik tipinden söz etmek yerine, bir ucunda A diğer ucunda B olan bir kişilik skalasından söz etmek daha doğru olur.

A tipi kişilik, zorlukların üstesinden gelmek için güdülenmiştir. Rekabetten, iktidar ve tanınırlık kazanmaktan hoşlanırlar. Çabuk öfkelenirler. Zamanın boşa harcanmasına tahammülleri olmadığından hemen harekete geçer, işleri bir an önce yapmak isterler. Adeta zamana karşı yarışırırlar. Çalışmaları için herhangi bir dış baskıya ihtiyaç yoktur. Rahat insanlara katlanamadıklarından, etraflarındaki bu tip insanları engel olarak görürler.⁸⁷ B tipi insanlar ise rahat ve acelesizdir. Bazen çok çalışsalar da A tipi insanlar kadar kendilerini baskı altına sokmazlar. Rekabetten hoşlanmazlar. Öfkelenip hareket etmezler. Ertelemeye yatkındırlar. Kıyaslandıklarında A tipi olanların başarıya B tipine oranla daha fazla güdülendiği, dolayısıyla daha başarılı oldukları tespit edilmiştir.⁸⁸

Davranışçı psikologlar yıllarca insanların boş bir levha şeklinde doğduklarını ve tüm kazanımların sonradan meydana geldiğini iddia etmiştir. Ancak bugün kalıtımın sadece, boy, göz rengi, saç yapısı ve yüz şekliyle sınırlı olmayıp, belirli ruh hastalıklarının genetik yolla miras alındığı, dahası bunun kişilik yapılarının aktarımında da geçerli olduğu artık bilinmektedir. Yakın zamanlı araştırmalar, insanların beyin dalgası etkinliği, hormon düzeyleri, kalp atış hızları gibi fizyolojik işleyişlerinin birbirinden farklı olduğunu, bu biyolojik farkların ise davranışlarda farklılıklara neden olduğunu ispatlamıştır.⁸⁹ Bu ise davranışçıların iddialarının aksine insanların irade dışı sahip oldukları olumlu ve olumsuz özelliklerinin olabileceği anlamına gelmektedir.

⁸⁶ Burger, *a.g.e.*, ss. 149-156.

⁸⁷ Ufuk Durna, "A Tipi ve B Tipi Kişilik Yapılarını Etkileyen Faktörlerle İlgili Bir Araştırma", *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2005, 19 (1), ss.275-290.

⁸⁸ Burger, *a.g.e.*, ss. 299-304.

⁸⁹ Burger, *a.g.e.*, ss. 345-346, 383.

Beyin araştırmaları mutluluğun beynin sol frontal bölgesiyle, mutsuzluğun ise saç frontal bölgeleriyle ilgili olduğunu göstermiştir. Bu bulgulara hem yetişkinlerde hem de çocuklarda ulaşılmıştır. Bütün durumlarda olumlu duygu yaşayan (genel mutlu) çocuklarda sol yarı küre hareketliliğinin daha fazla olduğu bulgulanmıştır. Dahası depresyonluların beyinlerinin saç yarı küre etkinliği yüksek olarak tespit edilmiştir. Hatta geğmişte birkaç kez depresyona girmiş olanlar bu anda depresyonda olmasalar da saç yarıkürelerini daha çok kullandıkları saptanmıştır. Buradan saç yarıküre etkinliği fazla olanların depresyona yatkın olduğu sonucuna varılabilir.⁹⁰

Kişilik özelliklerinin kalıttan ciddi şekilde etkilendiğini ortaya koyan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Aynı ortamda büyüyen ve aynı cinsiyetten olan tek yumurta ikizleriyle (DNA'ları aynı) çift yumurta ikizlerin (DNA'ları farklı) karşılaştırdığı araştırmalarda tek yumurta ikizlerinin çift yumurta ikizlerine oranla daha fazla benzer kişilik özelliğine sahip oldukları saptanmıştır. Öte yandan evlat edinilen çocukların, biyolojik annelerinden farklı ortamlarda yaşadıkları ve birbirlerini bu anlamda etkilemedikleri vakalarda da anne-çocuk arasında kişilik benzerliklerinin bulunduğu tespit edilmiştir.⁹¹

İnsanın sahip olduğu kişilik özelliklerinin onlar henüz irade kesbetmeden meydana geldiğini ortaya koyan bir tespit de H. Esenyck'e aittir. O, yaptığı araştırmalarda bazı insanların dışa dönük (sosyalleşmeyi seven, cana yakın, atılgan tipler) bazılarının ise içe dönük (yalnızlığı tercih edenler) yapıda olduklarını tespit etmiştir. Devamında o, bu iki ayrı tipteki insanların sadece davranışlarının değil fizyolojik yapılarının da farklı olduğunu görmüştür. Heyecanlı olmadıklarında her iki tipin beyin kabuğunun uyarılma düzeylerinin farklı olduğunu, heyecansız durumdayken dışa dönüklerin beyin kabuklarının ie dönüklerden daha az uyarıldığını saptamıştır. Sonuçta dışa dönükler sosyalleşmediklerinde beyin kabuğunun az uyarılmasından dolayı sıkıldıkları ve uyarım için sosyalleştikleri, ie dönüklerin ise zaten uyarıldıklarından sosyalleşerek fazladan uyarılmaktan kaçtıkları anlaşılmıştır. Sonraki bulgular ise ie

⁹⁰ Burger, *a.g.e.*, ss. 373, 375.

⁹¹ Burger, *a.g.e.*, ss. 389-390.

dönüklerin uyarıcıya karşı dışa dönüklerden daha hassas olduklarını ve güçlü tepki gösterdiklerini, dolayısıyla fazla harekete gelemediklerini, kalabalıklar karşısında ezildiklerini ortaya koymuştur.⁹²

Çevre önemli olmakla birlikte kalıtımın da etkili bir faktör olduğunu gösteren araştırmalar yapıldı. Bunlardan birinde psikologlar, incelemeye tabi tuttıkları çocukları 2-3 yaşından 20 yaşına kadar takip ederek ölçtüler. Bu boy-lamsal çalışma sonunda çocuklar 20 yaşına geldiklerinde onlarda pek çok şeyin değiştiği, fakat yeni durumlar karşısında edilgen ve temkinli çocukların yetişkinliklerinde de yabancıların yanında benzer çekingen davranış sergiledikleri saptandı.⁹³

Özetle bunlar ve benzeri pek çok psikoloji kuramı, insanların düşünce, inanç, duygu ve davranışlarının irade dışı gelişen pek çok faktöre bağlı olarak ortaya çıktığını göstermektedir.

4. Psikolojik Tespitler Işığında Dini Sorumluluk

Kelam ve fıkhıta sorumluluğun temellerini, adli psikiyatride kişinin sorumluluğunu ve kişilik yapısında psikoloji biliminin iddialarını ortaya bu şekilde koyduktan sonra, başlangıçta da işaret edilen sorulara dönebiliriz. Kendilerini bir dine bağlı hisseden insanlar, ruhsal rahatsızlıklar dolayısıyla işledikleri, dinin suç veya günah olarak kabul ettiği fiiller karşısındaki sorumluluğuna nasıl yaklaşmalıdır? Eğer kişi bir dine inanıyorsa, bebeklik, çocukluk, miras aldığı genleri ve biyolojik yapısı bu kadar belirleyiciyse, dini görevleri yerine getirememek yahut günah işlemek karşısındaki sorumluluğu nasıl değerlendirilmelidir? Kendisinin dışındaki belirleyiciler yüzünden dinine göre asilik ve günahkarlık olarak kabul edilen hal ve eylemlerin içinde olan birey ile yine kendisinin dışındaki faktörlerin etkisiyle dindar olup, dinin istediği her şeyi büyük bir şevkle yapabilen kimse kıyaslandığında birincisinin ikincisinden üstün ve erdemli olduğunu söylemek ve müeyyideler belirlemek adil midir? Şimdi bu soruların cevaplarını arayacağız, ancak bu noktadan itibaren ceza hukuku kav-

⁹² Burger, *a.g.e.*, ss. 345-346.

⁹³ Burger, *a.g.e.*, ss. 359.

ramı olan cezai ehliyet yerine haksız fiil ehliyeti⁹⁴ veya dini sorumluluk kavramlarıyla devam edeceğiz.

4.1. Çocuklarda Dini Sorumluluk

Çocukların cezai ehliyetleri konusunda gerek fikhî gerekse kelimî bakış açısına yukarıda işaret edilmişti.⁹⁵ Psikolojik ve psikiyatrik veriler ışığında çocukların dini sorumluluklarına bakılacak olursa, kısaca “mümeyyiz” veya “temyiz” kavramları üzerinde durmak gerekir. Temyiz makul surette hareket edebilme, fiillerinin anlam ve önemini kavrayabilmedir. Makul surette hareket eden, fiillerinin nereye varacağını anlayabilme kudretine sahip kimselere ise mümeyyiz denir.⁹⁶ Yukarıda ifade edildiği gibi İslam dininde ibadet sorumluluğu, cinsel olgunluğun başlangıcını ifade eden buluğa ermekle başlasa da cinsel gelişimin her insanda aynı hız ve sırayla meydana gelmediği, kiminin 12 yaşında kiminin ise 15 yaşında cinsel olgunluğa ulaştığı bilinmektedir. Nitekim Fıkıhçılar buluğ çağına ilişkin asgari ve azami yaş sınırlarına dair çeşitli rakamlar belirtmişlerdir.⁹⁷ Öte yandan akıl ve zeka gelişimi de kişiden kişiye değişmektedir. O halde bir insanın işlediği fiillerinden dolayı dini açıdan sorumlu kabul edilebilmesinin yaş gibi değişebilen faktörlerden ziyade daha objektif ölçütlere bağlanmasında ve bu amaçla psikolog ve psikiyatrların uygulayacağı zeka yaşı hesaplama, kişilik ve cinsel gelişim testlerinin kullanılmasında yarar bulunmaktadır. Şayet çocuğun zeka yaşı 11’in altında ise onun, dini açıdan fiillerinden sorumlu olmadığını, 11-15 zeka yaş aralığındakilerin hafifletilmiş sorumlulukları olduğunu ve zeka yaşı 15 ve üzeri olanların ise dini ve ahlaki açıdan yaptıklarının yaptıklarından sorumlu olduğunu düşünmek uygun olur.

⁹⁴ Nuri Kahveci, “Kusur Sorumluluğu Açısından Ehliyetin Önemi”, *Dini Araştırmalar*, 2002, 4(12), s.79.

⁹⁵ Konu hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz.: Mücahit Çolak, “İslam Hukukunda Ceza Ehliyeti Açısından Yaş Küçüklüğü”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, 35., ss.103-124.; ayrıca bkz: Murat Şimşek, “İslâm Hukuku ve Pozitif Hukuk Açısından Çocukta Ceza Ehliyeti”. *İnsan ve Toplum*, 2012, 2 (3), 139-164.

⁹⁶ Nuri Kahveci, a.g.m., s.76.

⁹⁷ Bkz. Mustafa Uzunpostalcı, a.g.m., s. 179.

4.2. Zeka Geriliği Olanlarda Dini Sorumluluk

İslam Hukukunda akli melekeleri yerinde olduğu halde malını harcama konusunda selim akılla hareket edemeyen, kârını zararını hesap etmekte yetersiz kalan, ebleh ve sadedil olarak ifade edilen⁹⁸ “sefih” bu kategoride olsa gerektir. Zira hafif zekalı veya ahmak diye isimlendirilenlerle ilgili olarak, adli psikiyatride saf, temiz kalpli, bonkör, yalnız başlarına zorlukla yaşayabilen, desteğe ihtiyaç duyan gibi nitelemelerin yer alması⁹⁹ onları sefih olarak nitelememizi makul kılmaktadır.

İslam Hukukunda ve medeni hukukta bazı tasarruflarına engel konulan (hacir) sefihlerin,¹⁰⁰ ceza sorumluluğu tam kabul edilir.¹⁰¹ Bu durumda itikadî açıdan da sözlerinden ve inançlarından dolayı sorumlu olarak değerlendirilmelidir. Ancak fıkhen gerçekten sefih olup olmadıklarına uzmanlarca onları IQ ve kişilik testlerine tabi tutmak suretiyle karar verilebilir. Şayet IQ'ları 50-80 arası olarak tespit edilirlerse sefih olarak nitelenebilirler. Yine yapılacak testlerde zeka yaşları 11'in altında çıkması halinde bu insanları dini ve ahlaki açıdan sorumlu görmemek gerekirken, 11'in üzerinde hesaplanan sefihlerde zeka yaşına göre karar verilmelidir.

4.3. Ruhsal Rahatsızlıkları Olanlarda Dini Sorumluluk

Dinen günah kabul edilen adam öldürme, yaralama, intihar, hırsızlık, zina gibi fiilleri işleyen kimsenin sorumlu kabul edilmesinde, fıkıhçıların, tıpkı ceza hukukunda olduğu gibi fiilleri işlerken şuurunun yerinde olup olmadığını, eylemi iradesiyle gerçekleştirip gerçekleştirmediğini göz önünde bulundurmaları icab eder. Aynı şekilde dini şüpheler, şirk, isyan, dinden dönme gibi itikadî ilgilendiren durumlarda kelmacıların da dikkate almaları gereken de budur. Esasında İslam alimleri hali hazırda, akli melekelerini kullanamayacak derecede

⁹⁸ Abdullah Kahraman, “Ebu Hanîfe'nin İctihatlarında İnsan Hürriyetine ve Onuruna Verdiği Önemi Gösteren Bir Örnek: Sefihin Hacir Edilmesi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2002, 15(1-2). s. 248.

⁹⁹ Özden, *a.g.e.*, ss. 216.

¹⁰⁰ Abdullah Kahraman, “Ebu Hanîfe'nin İctihatlarında İnsan Hürriyetine ve Onuruna Verdiği Önemi Gösteren Bir Örnek: Sefihin Hacir Edilmesi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2002, 15(1-2). s. 248.

¹⁰¹ Nuri Kahveci, *a.g.m.*, s. 80.

akıl sağlığı bozuk olanların, işledikleri dini suçlarda tıpkı ceza hukukunda olduğu gibi sorumluluk taşımadıklarını prensipte kabul etmektedirler.¹⁰² Ancak dini açıdan fetva ve hüküm verme ve içtihatla bulunma mevkisindeki kimsele-
rin psikotik durumları, şizofreni başta olmak üzere psikoz içeren hastalıkları iyi tanınmaları gerekmektedir. Oysa psikoloji bilimiyle Temel İslam Bilimcilerinin karşılıklı olarak birbirlerine hayli mesafeli durdukları hakikattir.

Söz gelimi toplumda yaygın bir şekilde görülen bir yönü kelama ve fıkha, diğer yönü ise psikoloji ve psikiyatriye bakan intihar olgusunda dikkat edilmesi gereken husus, bu işi yapanın bunamış (matuh) biri mi, psikozda olup akli melekelerini yitirmiş biri mi yahut psikozda olmayıp nevrotik depresyonlu biri mi olduğu yoksa ruh hastası olmadığı halde suçluluk, çaresizlik veya utanç gibi haller sonucunda işleyen biri mi olduğudur. Bunamışın ve psikotiğin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, nevrotik depresyonlunun ise hafifletici yönlerinin bulunduğunu açıklamak, hem intihar edip ölenlerin yakınları hem de böyle bir girişimde bulunup da hayatta kalanların kendileri adına, geriye kalan zamanlarında vicdan azabı duyup duymamaları açısından önemlidir. Kimin bunamış, psikozlu veya nevrozlu olduğunu tespit etmek ise bugünün tıbbi ve psikolojik imkanlarıyla oldukça kolaydır.

Fıkıhçı ve kelamcıların epilepsi gibi fizyolojik temeli olan, kişinin akli melekelerini kullanabilme ve kullanamama durumları değişkenlik arzeden hastalıkları dikkatli değerlendirmesi gerekmektedir. Şayet dini açıdan olumsuz bir inanç, söz veya davranış söz konusuysa hastanın şuurlu hali yerindeyken mi yoksa nöbet esnasında mı fiili işlediği tetkik edilmelidir. Epileptik nöbetler esnasında işlenen suçlardan dolayı onları cezalandırmak veya günahkar olarak değerlendirmek, kişiyi elinde olmayan bir şeyi yaptığı için suçlamak olur. Ancak yukarıda belirtildiği gibi, epilepsi hastaları nadiren nöbet anında olumsuz davranışlar sergilerler. Nöbet dışı dönemde işlenen fiillerde zihin bulanıklığı dönemine denk gelip gelmediğine bakılmalıdır. Dahası genel olarak toplumsal hayatını başarılı şekilde sürdüren, arada bir bu tür halleri olan hastalar, kendilerini değerlendirirken bu psikolojik malumatı belli ölçüde göz önünde bulun-

¹⁰² Mustafa Sinanoğlu, "Teklif" md., *DİA*, C. 40., s. 386.

durmalıdırlar. Zira toplumda hastalığını yeteri kadar anlayamayıp uygun olmayan şekilde öz suçlamanın içerisine giren kimselere çokça rastlanmaktadır.

Hukuki açıdan olduğu gibi dini açıdan da asıl zor konu, psikotik bozukluğu olmayıp ruh hastası olanların durumlarıdır. Öyle ki psikolojinin dini konuların tamamen dışında görülmesi ve dikkate alınmaması nedeniyle bazı insanların ruh hastası mı yoksa suçlu ve günahkar mı oldukları çoğu zaman karıştırılmaktadır. Kimi onları günahkar olarak görürken kimi tamamen masum ruhsal bozuklukları olan kimseler olarak görmek gerektiğini düşünmektedir. Söz gelimi kleptomani, pedofili, parafili gibi hastalıklar oldukça kafa karıştırıcıdır. Bilhassa son ikisi dini ve ahlaki açıdan ileri derecede sarsıcıdır. Psikotik olmayıp, yalnızca dürtü kontrol bozukluğu kapsamında yer alan bu hastaların ceza sorumluluğu bulunmaktadır. Ancak din bilginleri bu kimselerin dini sorumluluklarını belirlemeden önce, hasta olup olmadıkları ve hastalıklarının derecesi psikolojik incelemeler sonucunda tespit edilmelidir. Caydırıcı bilgi olması açısından da insanların bu gibi hastaların psikolojik olarak ceza ehliyetinin bulunduğunu bilmesi gerekir. Çünkü bunu bilmek insanların kendilerinde bu hastalıkların belirtilerini görmeleri halinde tedavi olmak yönünde adımlar atmalarını sağlayabilir. Şüphesiz psikotik olmayan hastalıklarda, kişi hastalığına tedbir alabileceği zaman ve içgörüyü büyük ölçüde sahiptir. Dolayısıyla toplum ve din, tıpkı devletin yaptığı gibi onları sorumlu tutmak durumundadır. Sık sık suç işleyen, saldırganlık dürtülerini kontrol edemeyen, toplumsal görevlerini yerine getirmediği gibi topluma yük olan antisosyal kişiler de tıpkı bu şekilde değerlendirilmelidir.

Son olarak, psikotiklerin dışındaki, depresyon, OKB, panikatak, sosyal fobi, agorafobi gibi ruh hastalarının, hatta psikotik bozukluğu olup zaman zaman psikozdan çıkan kimselerin, suçtan bağımsız olarak, neden bu sıkıntıları çekmek zorunda oldukları, Allah'ın neden onlara bunu reva gördüğü gibi sorular sorduklarına sıkça rastlanmaktadır. Kiminin bunun adaletsizlik olduğunu düşünmesi nedeniyle isyan ettiğini, kiminin ise Allah'ın onları cezalandırdığını düşünerek öz suçlayıcı tavırlara girdiğini gözlemlemek mümkündür. Bunda, suçlayıcı üslupla yeteri kadar dindar olmadıkları ve imanlarının zayıf olduğu

için bu vaziyette olduklarını söyleyen yakınların da rolü bulunmaktadır. Bu hastaların durumları zor olmakla birlikte kendilerindeki belirtileri doğru okumaları, içgörülerini devam ederken geri dönülemez bir kaderi yaşamadıklarını bilmeleri gerekmektedir. Çünkü psikoloji ve psikiyatri bilimleri bu hallerde insanın zor da olsa hala iradi davranabildiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla kişi, tedavi olmaya yönelik adımlar atma imkanının bulunduğu, dahası bunun dini açıdan bir zorunluluk olduğunun bilincinde olmalıdır.

4.4. Psikodinamik, Çevresel, Genetik ve Biyolojik Faktörler ve Dini Sorumluluk

Psikodinamik yaklaşımın iddia ettiği gibi çocukluk dönemi yaşantılarının insan psikolojisi için belirleyici olduğunu, üstelik bu etkinin kişinin bilincinde olmadığı birtakım bilinçdışı psikodinamik süreçlerin sonucunda meydana geldiğini, dahası, dini inanç, davranış ve yönelimlerimizin de böyle ortaya çıktığı¹⁰³ kabul edilecek olursa, insanların dini emir, tavsiye ve yasaklara uymak veya uymamaktan dolayı her hangi bir sorumluluğunun olmaması gerektiği düşünülebilir. Çünkü kabule göre her şey elinde olmayan, farkında bile olmadığı faktörlerin etkisi ortaya çıkmaktadır.

İnsanın doğduğundan itibaren boş bir levha gibi olduğunu, her şeyi sonradan deneme-yanılma, ödül-ceza prensibiyle öğrendiğini ileri süren davranışçı psikologlar, dini davranışların da ödül ve ceza ile öğrenildiğini iddia ederler.¹⁰⁴ Aynı şekilde sosyal öğrenme kuramcıları dini olanlar da dahil tüm davranış, düşünce, inanç ve tutumlarımızı taklit ve sirayet yoluyla (bazen istemediğimiz ebeveyn davranışları da bize sirayet eder) kazandığımızı savunurlar. Bu durumda çocukluğumuzdan itibaren dini davranışlarımız ödüllendirilmemişse, yahut bizi yetiştirenler dini yaşamamış ve bize öğretmemişlerse dini açıdan olumlu ve olumsuz hallerimizden dolayı ceza veya ödül almamızın adil olmadığı ileri sürülebilir.

¹⁰³ A.Köse ve A. Ayten, “*Din Psikolojisi*”, Timaş yay., İstanbul, 2012, ss. 28-32.; ayrıca bkz: Ü. Horozcu, *a.g.e.*, ss. 81-84.

¹⁰⁴ Horozcu, *a.g.e.*, s 139.

Nöroteoloji araştırmaları fizyolojik özelliklerimizin kişiliğimiz gibi dindarlığımız da etkilediğini göstermektedir. Mesela, ikiz çalışmaları dindarlıkta genetiğin %35-55 oranında etkili olduğunu ortaya koymuştur. Dini ve mistik tecrübenin beyindeki prefrontal korteks, inferior parietal loblar, inferior frontal loblar ve temporal lobdaki işlevlerle ve serotonerjik sistem başta olmak üzere nörotransmitterler ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan aşırı dindar olmayla prefrontal korteksin aşırı çalışması arasında ilişki olduğu ileri sürülmektedir.¹⁰⁵ şayet sinir hücreleri, genler ve hormonlar bireyin dindar olmasında yahut dindarlığının şeklinde etkiliyse, A tipi ya da B tipi kişiliğe sahip oluş, dindarlığın temel dinamiklerini belirliyorsaa, o halde dindar olmamaktan, emirlere uymayıp yasakları çığnemekten bu fiziksel mirasın sorumlu olduğu düşünülebilir. Diğer taraftan beyin yapısının sağladığı avantaj sayesinde dindar olanların durumunun bir erdem barındırmadığı ileri sürülebilir.

Psikolojinin başka verileri göz önünde bulundurulduğunda, bir dine az veya çok mensubiyet hisseden bir kimse için bu şekilde düşünmenin yerinde ve isabetli olduğu söylenemez. Toplumsal kurallara uymayan insanlar nasıl sahip oldukları geçmişleri ve yaşam şartları ne olursa olsun (psikozda olmamaları şartıyla) yaptıklarının sorumluluğunu çekmek durumunda kalıyorsa, başka bir ifadeyle devlet yahut toplum her vatandaşından aynı kurallara tabi olmalarını bekliyorsaa, bir dinin kendi mensuplarından gerekli sorumlulukları beklemesinin önünde bir engel bulunmamaktadır. Yahut da özel durumdan dolayı dini açağan tolerans bekleniyorsa, bunun devlet veya toplumsal normlardan olan beklenenden daha yüksek olmaması gerekir.

Tüm bu avantaj ve dezavantaj gibi görünen durumları dini ve ahlaki açağan düşünürken, kimin hangi dindarlık düzeyine sahip olduğundan ziyade bulunduğu anda elindeki imkanla kişinin ne kadar iyiye ve güzelliğe yönel-diğine bakılması daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Tüm şartlar olumsuz olduğu halde doğruluk yönünde kararlar alıp, adımlar atmasının dini bir değer

---

¹⁰⁵ Ertuğerul Eşel, "Dini ve Mistik Deneyimlerin Muhtemel Bilişsel ve Nörobiyolojik Düzenekleri", *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 2009, 19, ss. 193-205.; ayrıca bkz: L.B. Koenig et al, " Genetic and Environmental Influences on Religiousness: Findings for Retrospective and Current Religiousness Ratings", *Journal of Personality*, 2005, 73(2), ss. 471-488.

taşıdığını düşünmek akla yakın görünmektedir. Mensubu olunan dinin hak veya batıl olması, inanç ve ibadetlerinin hak veya hurafe olması tartışmasına girmeden, örneğin, dindar olmayan bir ailede, mutsuz bir ortamda yetişen kişinin, duygusal olarak gelişmediği halde dine yönelik gayret göstererek kendini geliştirmesinin psikolojik ve moral değeri yadsınamaz.

Haddizatında genetik faktörler, biyolojik yapı, psikodinamik belirleyiciler ve kişilik tipi yaklaşımları abartılı şekilde vurgulanmıştır. İnsanların akıl ve iradelerinin tamamen devre dışı kalması söz konusu olmadığı gibi, bu yetiler büyük ölçüde varlık ve etkisini sürdürmektedir. İnsanlar yukarıda ifade edildiği gibi, psikotik durumlar dışında büyük ölçüde akıl ve iradesini kullanabilmekte, kendilerini geliştirebilmektedir. Zaten hümanist psikologların en temel vurgularından biri insanın gelişiminin ve kendini gerçekleştirmesinin kendi elinde olduğudur.¹⁰⁶

Sonuç

Kendisini bir dine bağlı hisseden insanlar, kendilerinin dışındaki faktörlerin neden olduğu psikotik veya nevrotik ruh hastalıkları ve zeka geriliği gibi durumların dini yaşantılarını olumsuz etkilediğinde zaman zaman sorumluluklarının ne olacağıyla ilgili şüphe ve tereddütler yaşamaktadır. Öte yandan bazı psikoloji ekolleri, insanların dini olanlar da dahil her inanç, duygu ve davranışının büyük ölçüde kontrol dışı etkenlerin sonucu olduğunu savunmaktadır. Bu ise insanların zihinlerindeki soru işaretlerini daha da derinleştirmektedir.

Tüm bu soruların cevabını verme noktasında üç grup ilim adamı öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi din bilgileridir. Onlar insanların iradelerinin nerede başlayıp nerede bittiğine ve güçlerinin üzerindeki bir takım durumlara nasıl yaklaşmak gerektiğine dair bir takım fikir beyanlarında bulunmuşlardır. Ancak bunlar bir sebeple insanın psikolojik yapısını şekillendiren pek çok öğeyi derinlemesine işlemekten uzaktır. Öte yandan meydandaki ikinci grup olan psikolog ve psikiyatrlar ise insana dair psikolojik gerçekleri tespit noktasında

---

¹⁰⁶ Horozcu, *a.g.e.*, s. 148.

önemli çalışmalar ortaya koymuşlarsa da dindarlara ruh sağlığına dayalı bir takım dini açmazlarda yardımcı olamamaktadırlar. Zaten bu zamana kadar buna pek fazla niyet de etmediler. Konuyu çalışmaya aday olan üçüncü grup ise, her iki sahayı da kuşatan bir alan konumuna sahip olan din psikologlarıdır. Ancak din psikologlarının da bu zamana kadar konuya yeterli ilgi gösterdikleri söylenemez.

Alanda boşluk olarak görülen bu konuda adli psikiyatrinin akıl ve ruh hastalarının işledikleri suçlar karşısındaki sorumluluğunu belirleyen cezai ehliyet prensiplerinden yararlanılabileceği fikrinden hareket ettik. Bu çerçevede psikiyatrik, psikolojik ve dini verileri bir potada eriterek konuya bakmanın, bir dine bağlı hissedenlerin zihinlerindeki soru işaretlerini giderebileceğini ortaya koymaya çalıştık. Araştırmanın alanda yapılacak yeni çalışmalarını tahrik etmesini ve küçük de olsa bir boşluk doldurarak alana katkı sağlamayı umuyoruz.

Kaynakça

Altıntaş, Ramazan: "İbn-i Rüşd'e Göre İrade Özgürlüğü", *Doğu-Batı İlişkinin Entelektüel Boyutu*, C.Ü. Rektörlüğü ve İlahiyat Fakültesi Dekanlığı, Sivas, 2009, C. 2, ss.- 345- 350.

Aksu, Haluk ve ark., "Capgras Sendromu ve Tekrarlayıcı Ciddi Suçları Olan Bir Adli Psikiyatri Olgusu", *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 2009, 19, ss. 200-201.

Bolu, Abdullah ve ark., "Bir Eğitim ve Araştırma Hastanesi Psikiyatri Kliniğinde Adli Olguların Değerlendirmesi; Beş Yıllık İnceleme", *Gülhane Tıp Dergisi*, 2014, 56, ss. 1-4.

Buhari, Abdillan Muhammed b. İsmail: *Sahihu'l Buhârî*, Dâru İbn-i Kesîr, Şam, 1990,

Burger, J.M. *Kişilik*, Kaknüs Yay., İstanbul 2006.

Camcıoğlu, Tuğba Hale ve ark., "Bipolar I Bozukluğu Olan Erkek Olguların Suç İşleminde Sosyodemografik ve Sosyoekonomik Etmenlerin Etkisi", *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2014, 25(3), ss. 163-170.

Çelebi, İlyas "İlk Kelam Tartışmaları ve İnanç Grupları", *Kelam El Kitabı*, edt. Şaban Ali Düzgün, Grafiker Yay., Ankara 2012.

Çolak, Mücahit: "İslam Hukukunda Ceza Ehliyeti Açısından Yaş Küçüklüğü", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, 35., ss.103-124.

DSM-5 Tanı Ölçütleri Başvuru Kitabı, çev. Ertuğrul Köroğlu, HYB Yay., Ankara, 2014.

Durna, Ufuk: "A Tipi ve B Tipi Kişilik Yapılarını Etkileyen Faktörlerle İlgili Bir Araştırma", *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2005, 19 (1), ss. 275-290.

Eşel, Ertuğrul: "Dini ve Mistik Deneyimlerin Muhtemel Bilişsel ve Nörobiyolojik Düzenekleri", *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 2009, 19, ss. 193-205.

Hayta, Akif: "Anneden Allah'a Bağlanma Teorisi ve İslam'da Allah Tasavvuru", *Değerler Eğitim Dergisi*, 2006, 4(2), ss. 46-54.

Horozcu, Ümit: *Din Psikolojisi Ders Kitabı*, Rağbet Yay., İstanbul, 2015.

Kahraman, Abdullah: "Ebu Hanîfe'nin İctihatlarında İnsan Hürriyetine ve Onuruna Verdiği Önemi Gösteren Bir Örnek: Sefihin Hacir Edilmesi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2002, 15(1-2), ss. 247-253.

Kartalcı, Şükrü ve ark., "Adli Yönden Frontal Lob Sendromu: Bir Olgu Sunumu", *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 2011, 12, 160-162.

Koenig, L.B. et all: "Genetic and Environmental Influences on Religiosity: Findings for Retrospective and Current Religiosity Ratings", *Journal of Personality*, 2005, 73(2), ss. 471-488.

Koçak, Zeki: "İslam Hukuk metodolojisinde Ehliyet ve Kısımları", *Diyanet İlmî Dergisi*, 2003, 39(4), s.31-54.

Korkmaz, Mustafa ve ark., "Cinsel saldırı sonrası adli tıp bölümüne başvuran olguların beden ve ruh sağlıklarının değerlendirilmesi", *Dicle Tıp Dergisi*, 2014, 41(4), ss. 656-661.

Kozalı, Abdurrahim: "İslam Hukukunda Yükümlülüğün Şartı Olarak "Güç Yetirme (Kudret)" Sorununa Ehl-i Sünnet Usulcülerinin Yaklaşımı", *U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, 15(1), ss.247-265.

Köse, Ali: *Freud ve Din*, İz Yay, İstanbul, 2011.

Köse A. ve Ayten, A.: "*Din Psikolojisi*", Timaş Yay., İstanbul, 2012.

Köse, Saffet: "Kur'an-ı Kerim'e Göre Ferde Mesuliyet Yükleyen ve Bunu Düşüren Faktörler", *Kur'an-ı Kerim'de Mesuliyet: Kaynağı, Sınırları, Sonuçları*, edt. Bedrettin Çetiner, Ensar Neş., İstanbul, 2006, ss.79-151.

Köse, Sezen ve ark., "Bir Eğitim ve Araştırma Hastanesi Çocuk Psikiyatrisi Polikliniğine Yönlendirilen Adli Olgular", *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 2011, 12, ss. 221-225.

el- Mâtûrîdî, Ebu Mansûr, *Kitabu't- Tevhid Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, İsam Yay., Ankara 2005, s. 347. Özden, Salih Yaşar: *Adli Psikiyatri*, Nobel Yay., Ankara, 2015.

Oltmans T. vd., *Anormal Davranışlar Psikolojisinde Vak'a Çalışmaları*, Türk Psikologları Derneği Yay., Ankara, 2003.

Plotnik, Rod: *Psikolojiye Giriş*, terc. Tamer Geniş, Kaknüs Yay., İstanbul, 2009.

Poyraz, Cana Aksoy ve ark., "Psikotik Özellikli Depresyonun Adli Boyutu", *Journal of Mood Disorders*, 2012, 2(4), ss. 182-183.

Es-Sâbüni, Nureddin: *Maturidiyye Akaidi*, çev.: Bekir Topaloğlu, DİB Yay., Ankara, 1995.

Sinanoğlu, Abdulhamit: "Mutezilenin Felsefesinde İnsan Ahlak ve Sorumluluğu" *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, 1, ss. 65-84.

Sinanoğlu, Mustafa: "Teklif", *DİA*, C. 40., s. 385-387.

Soysal, Hüseyin: "Dürtü Kontrol Bozukluklarının Adli Psikiyatrik Yönleri", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2015, 7(1), ss. 25.

Şimşek, Murat: "İslâm Hukuku ve Pozitif Hukuk Açısından Çocukta Ceza Ehliyeti". *İnsan ve Toplum*, 2012, 2 (3), 139-164.

Ural, Cenk ve ark., "Adli Psikiyatrik Süreç İçindeki Şizofreni Hastalarının Şiddet Davranışı Değişkenleri: Bir Olgu Kontrol Çalışması", *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2013, 24 (1), ss. 17-24.

Ustaoglu, Süheyla Ali ve ark., "Bir Olgu Sunumu Eşliğinde REM Uyku Davranış Bozukluğuna Bağlı Suç İşleme ve Suçun Adli Psikiyatrik Olarak Değerlendirmesi", *Düşünen Adam Nörolojik ve Psikiyatrik Bilimler Dergisi*, 2012-25, ss. 78-83.

Öncü ve ark. "Fetishism and Kleptomania: A Case Report in Forensic Psychiatry", *Nöropsikiyatri Arşivi*, 2009, 46, ss. 125-128.

Uzunpostalcı, Mustafa: "İslam Hukuku Açısından Ehliyet", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2006, 8, ss. 149-182.

Wulff, David M.: *Psychology of Religion*, John Wiley & Sons, USA, 1997.

